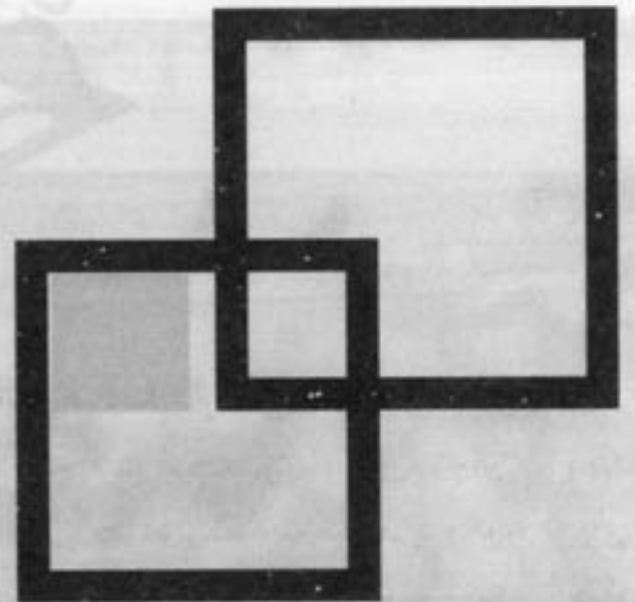


آخرین نسخه خطی شاهنامه فردوسی

معروف به

شاهنامه دآوری

ساسان سامانیان



برای آن می‌گردد و در نهایت نیز یک ایلخان آن را خریداری می‌کند. غیر از دآوری، هنرمندان برجسته دیگری نیز در این نسخه آثار کم نظیری از خود به یادگار گذاشته‌اند، هنرمندانی چون لطفعلی خان صورتگر شیرازی، نگارگر معروف اواسط دوره قاجاریه و مذهبانی چون میرزا یوسف و میرزا حسین مذهب باشی، اما علیرغم این زحمات و خلق آثاری ماندنی، هنر نمایی دآوری چنان است که عجیب نیست تا در همه جا نسخه را به نام او بشناسند. شاهنامه دآوری دارای ۱۲۳۲ صفحه است و خوشبختانه تمامی صفحات آن بصورت کامل وجود دارد. کاغذ این کتاب از نوع کاغذ فرنگی می‌باشد و به خط نستعلیق زیبای دآوری نوشته شده است. تاریخ کتابت آن ۱۲۷۴ هجری قمری است و آخرین تاریخ نگاره‌ها ۱۲۸۰ هجری قمری و به لحاظ سبک دارای مکتب قاجاری است. این شاهنامه چهار ستونی است و در بین ستونها، جدول‌های مذهب دارد و اطراف صفحات دارای کمند است. بعضی صفحات بصورت چلیبا است و در اطراف بعضی از صفحات تذهیب بکار رفته است. در این نسخه، ۶۸ نگاره از مجالس شاهنامه وجود دارد که ۵۵ مجلس با رقم و قلم لطفعلی خان صورتگر شیرازی است و ۱۳ مجلس آن رقم دآوری را دارد.

این اثر گرانبها در چهار جلد تنظیم و صحافی شده است. که جلد اول آن در صفحه ۳۷۵ پایان می‌یابد و تاریخ آن ۱۲۷۰ است. جلد دوم آن از صفحه ۳۷۸ آغاز می‌شود و در صفحه ۶۲۶ پایان می‌یابد و تاریخ آن ۱۲۷۱ است. جلد سوم کتاب از صفحه ۶۲۸ آغاز و در صفحه ۹۳۸ پایان می‌پذیرد. و تاریخ آن ربیع الثانی ۱۲۷۲ را نشان می‌دهد جلد چهارم از صفحه ۹۴۰ آغاز می‌شود و در صفحه ۱۲۰۵ پایان می‌پذیرد. پس از آن در صفحه ۱۲۰۹ لغتنامه‌ای آورده شده است.

شماره صفحات این شاهنامه بصورت راده است و موزه در بالای صفحه در سمت چپ در داخل جدول کشی شماره برگ زده است. در بین صفحات هر جلد کتاب، تعدادی صفحه سفید بی هیچ نگاره و نوشته‌ای وجود دارد. دآوری پس از اتمام شاهنامه بر آن می‌شود که صفحاتی نیز نقاشی کرده بر آن بیفزاید. بدین جهت کلک مویینه بدست گرفته تا شاهکار دیگری در آن کتاب از خود باقی بگذارد. خود او در این باره گفته است:

چو کلک نی از دست بگذاشتم

همان کلک مویینه برداشتم

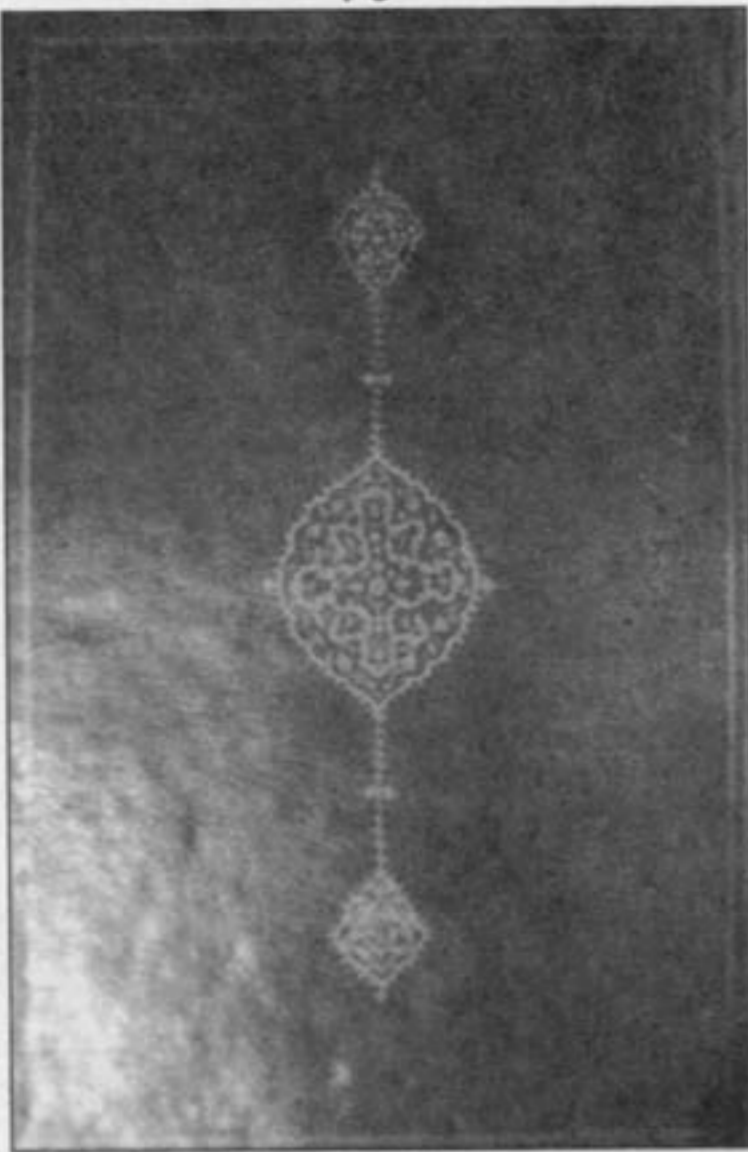
شاهنامه اثر جاودانه حکیم ابوالقاسم فردوسی همچون دژی استوار در برابر امواج سهمگین یورش بیگانگان به خاک و فرهنگ ایران زمین در اعصار گذشته بر جای مانده است تا در سایه آن فرهنگ، ملیت، زبان و هویت ایرانی از گزند حوادث روزگار در امان بماند و به مثابه میراثی ارزشمند و گرانبها به آیندگان سپرده شود. شاهنامه که یکی از مهمترین و بزرگترین آثار کلاسیک ادبیات جهان و مظهر وحدت ملی این سرزمین کهن بوده است، خوشبختانه در بحرانهای تطاول و غارت و در هجمه‌های چپاول و خون و ستم، برخلاف بسیاری از آثار تراثی این کشور باستانی به مدد غیرت ملی و اهمتامی بر پایه هویتی پارسی، نسخ متعددی از آن باقی مانده است. شاید بتوان گفت یکی از آخرین نسخه‌های خطی شاهنامه که توسط هنرمندان بزرگ دوره قاجار تهیه گردیده و اوج هنر کتاب آرای این عصر را می‌نمایاند، نسخه خطی معروف به شاهنامه دآوری است.

مهمترین اثر هنری محمد بن محمد شفیع دآوری که در تالار نگارگری موزه رضا عباسی نگهداری می‌شود، نسخه خطی شاهنامه فردوسی است که مسلماً از شاهکارهای خط و نقاشی و تذهیب دوره قاجار است. این شاهنامه را دآوری در مدت پنج سال نوشت، و در این فاصله به هیچ تحریر دیگری پرداخت. از این پنج سال دو سال آن صرف نوشتن داستانهای رستم شده است.

نکته مهم این است که همه کسانی که شاهنامه دآوری را دیده‌اند، به عظمت هنر خطاطی وی معترفند، چه همه صفحات آن گویی که یک روز و با یک قلم و در یک حال نوشته شده است. صدر صفحه با ذیل، و اول کتاب با آخر آن، به هیچ وجه تفاوتی ندارد و اهل خط می‌دانند که هنر کتابت باید تا چه پایه باشد که چنین شاهکاری بوجود آید. در این کتاب، برجسته‌ترین نگارگران، مذهبانی، صحافان و جلد سازان به هنر نمایی پرداخته، و خوشنویس معروف این زمان، دآوری، با زیباترین خط به نگارش آن همت گماشته است. اهمیت دیگر این نسخه، در شیوه نگارگری و نقاشی آن است که ضمن اینکه برخی از نگاره‌های آن توسط خوشنویس کتاب نقاشی شده، تلفیقی از نگارگری سنتی این دوران و تأثیر نقاشی غرب بر نگارگری ایران را نیز نشان می‌دهد.

نکته مهم اینکه، این کتاب بنا به نوشته خوشنویس آن، برای خوشایند هیچ حاکم و سلطانی تهیه نشده، بلکه علاقه و ذوق هنرمند دلیل این اقدام ارزشمند بوده است و تنها پس از اتمام کتاب است که وی به دنبال خریداری،

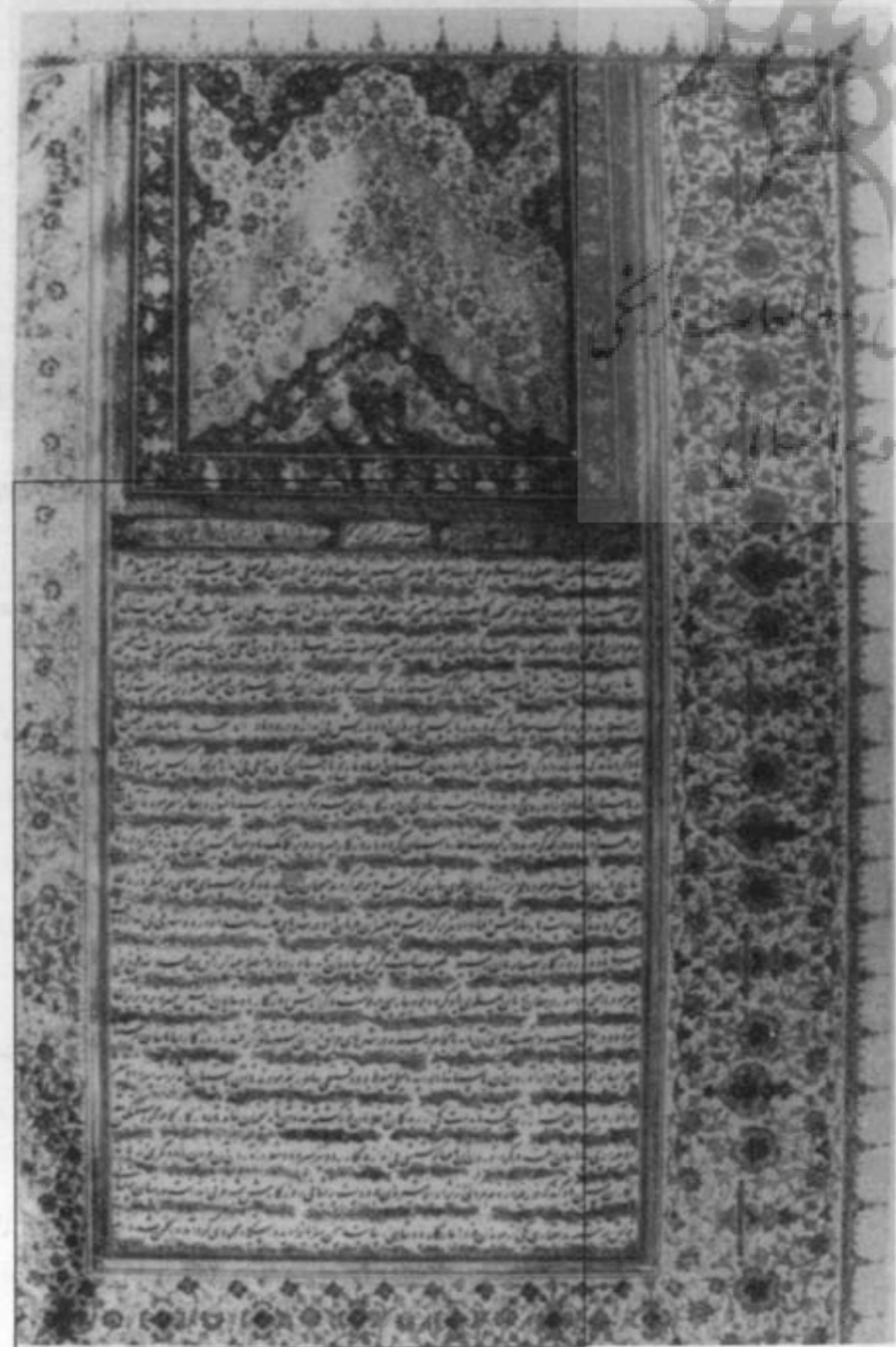
۲



در صفحه نه، در جدولی، با دستخط شکسته نستعلیق به صورت مورب جملائی نوشته شده و در پایین آن امضاء نویسنده آمده است. در صفحه ده، مقدمه کتاب با سر لوح مذهب مرصع بسیار ظریف و زیبایی آغاز می شود. مقدمه با بسم الله الرحمن الرحیم با خط نستعلیق و در وسط صفحه آغاز می شود و در دو طرف، در زمینه طلایی و با قلم قرمز

چنین می خوانیم: « دیباچه شاهنامه در شرح حال حکیم فردوسی » و در سمت چپ « که راقم کتاب داوری ابن وصال، مبانی روشن ایراد کرده است » و چنین ادامه می یابد « الحمد لله رب العالمین و الصلوه و السلام علی سید المرسلین و خاتم النبیین اشرف الاولین و الاخرین محمد صلی الله علیه و اله اجمعین . . . »

۳- مقدمه شاهنامه داوری



شگفتی بسی بر دم آن جا به کار

چو از خامه بر نامه بستم نگار

هنوز خطاطی شاهنامه تمام نشده بود که متقاضیان فراوانی برای خرید آن ابراز علاقه نموده و حتی مبالغی نیز پیشنهاد نمودند ولی هیچ کدام نتوانستند آن گنج گران بها را بدست آورند تا سر انجام محمد قلی خان قشقایی آن کتاب را به مبلغ هفتصد تومان پول نقد و دو طاقه شال کشمیری ممتاز و دو اسب خوب خریداری نمود. اما هنگامی که کتاب شاهنامه بدست ایلخان افتاد هنوز کاملاً تکمیل نشده و قسمتی از نقاشی های آن باقی مانده بود، از طرفی ایلخان می خواست به سفر بیلاق و قشلاق رود و داوری حاضر نبود رنج سفر را بر خود هموار کرده او را همراهی کند، لذا محمد قلی خان قشقایی، لطفعلی خان صورتگر شیرازی و میرزا آقا نقاش را که هر دو از اساتید فن نقاشی بودند به اتفاق میرزا یوسف مذهب باشی همراه خود به سفر برد تا در بین راه آن کتاب نفیس را تمام کنند. داوری در این باره می گوید:

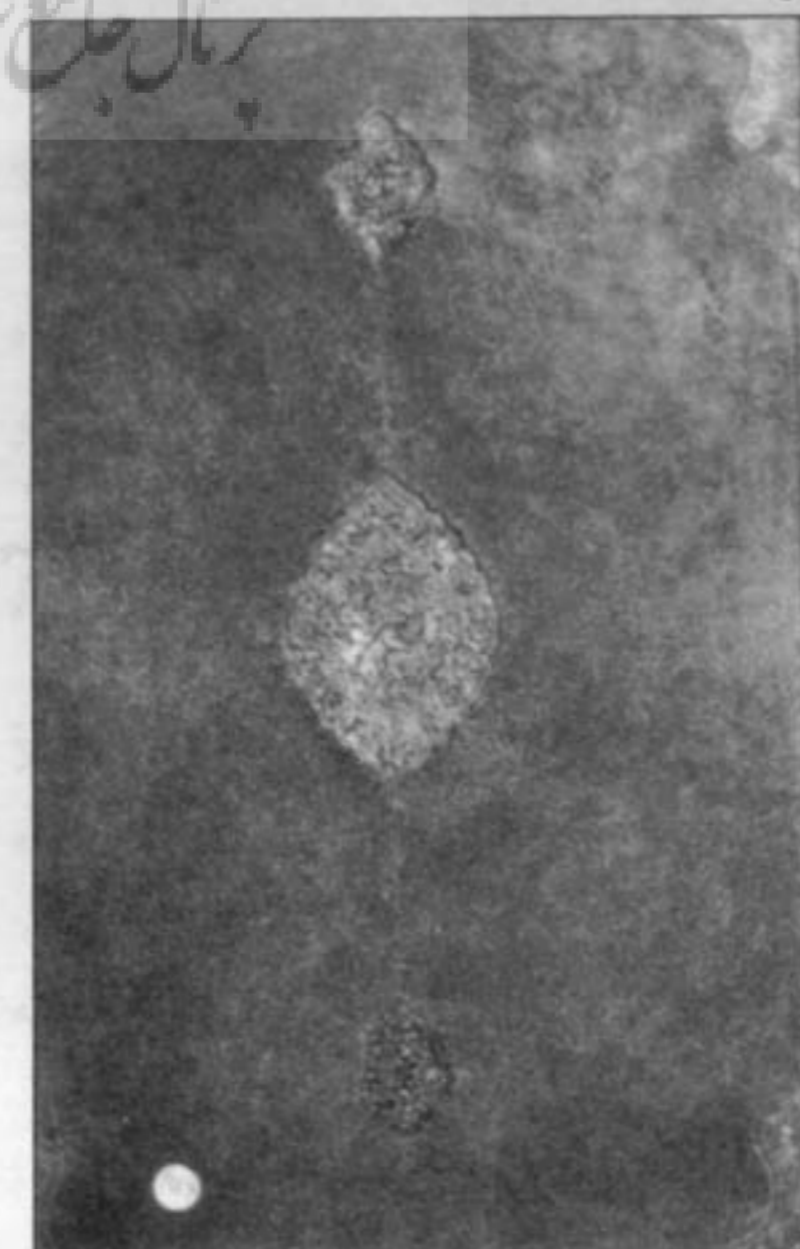
زهر گونه ای دادش آرایشی

اگر چه بر او نیست افزایشی

صفحات و مجالس شاهنامه داوری

روی جلد ساغری کتاب با چهار لچک در چهار گوشه و یک ترنج در وسط و دو سر ترنج در بالا و پایین به شیوه سوخت با نقوش گرفت و گیر، تزئین شده است. در ترنج، نقش گرفت و گیر شیر و آهو اجرا شده و اطراف آن با نقش گل و مرغ پر شده است. در سر ترنج ها نیز نقش گل و مرغ و در چهار لچکی اطراف، نقش گرفت و گیر باز و پرنده اجرا شده و اطراف آن را گل هایی زینت می بخشد. اندازه جلد ۲۸۵ x ۴۳۵ و قطر کتاب ۸۵ میلیمتر است. اندازه ترنج ۶۸ x ۹۷ و اندازه سر ترنج ۴۷ x ۳۵ میلیمتر است. فاصله سر ترنج بالا با ترنج ۶۱ و سر ترنج پایین با آن ۶۴ میلیمتر است. اندازه لچکی نیز ۷۲ x ۴۷ میلیمتر است.

۱- (روی جلد شاهنامه)



داخل جلد را چرم قرمز لاکی می پوشاند که دور آن جدولی به عنوان حاشیه کشیده شده و در وسط ترنج و دو سر ترنج در بالا و پایین با قلم زرد ترسیم شده است. داخل این ترنج را نقش گل ختایی و اسلیمی ماری، و دو سر ترنج با نقوش اسلیمی پر شده است.

تصویر سعی شده پرسپکتیو رعایت شود و افرادی که در جلو قرار دارند بزرگتر و اسفندیار در چادر کوچکتر تصویر شده است. سپاهیان دست به دعا دارند، و در سمت راست، بر فراز چادرهایی به رنگ سفید، پرچمهایی در اهتزازند. بر روی چادر بزرگ که در وسط قرار دارد و اسفندیار در آن نشسته نام او نقش گردیده و در قسمت پایین سمت راست چهار اسب دیده می‌شود که یکی از آنها در حال خوردن است. این تصویر به شیوه لطفعلی خان صورتگر شیرازی ساخته شده اما رقم او را ندارد.

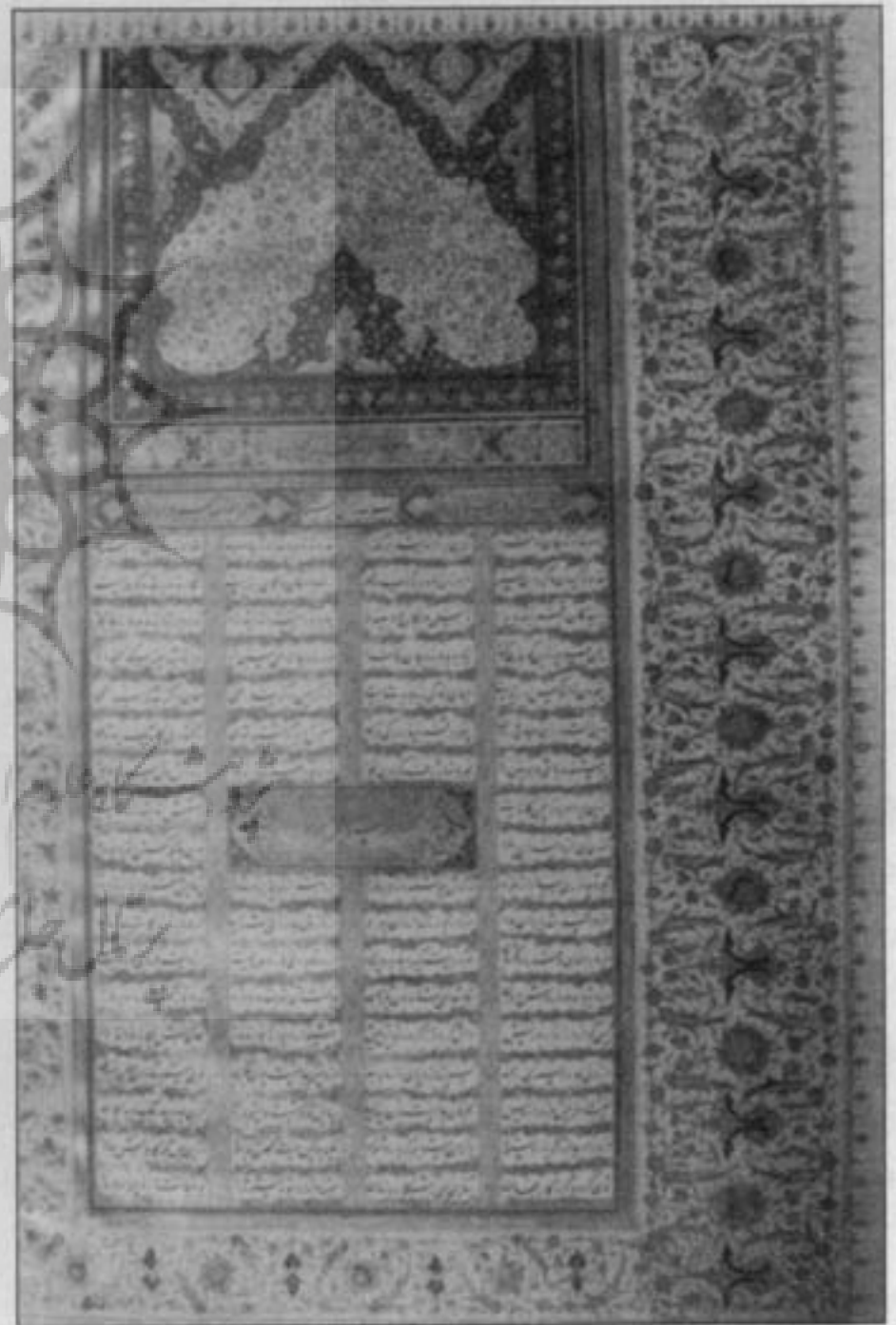
۵- مجلس پنجاه و یکم: خوان ششم گذشتن اسفندیار از برف



صفحه بیست و دو آغاز شاهنامه است که دارای سرلوح مذهب مرصع بسیار ظریف و زیبایی است. در این صفحه و صفحه بیست و سه، اطراف جدول نیز تذهیب یافته و منقش به گل‌های ختایی و سر حیوانات با استفاده از سفیدی کاغذ است.

آغاز هر فصل در کتیبه‌ای مذهب مرصع با زمینه طلایی و به قلم قرمز نوشته شده کل اثر از زیبایی و مهارتی قابل توجه برخوردار است. در آغاز کتاب چنین آمده: « کتاب شاهنامه استاد بزرگوار حکیم ابوالقاسم فردوسی رحمه الله » و در ادامه در جدول اصلی و در چهار ستون و ۲۵ سطر، ابیات نوشته شده و میان ستون‌ها با نقوش گل و برگ به شیوه حل کاری تزئین گردیده است. تزئین و تذهیب کتیبه‌ها متفاوت است و هر یک به شیوه‌ای زیبا و چشمگیر انجام شده است.

۴- آغاز شاهنامه داوری



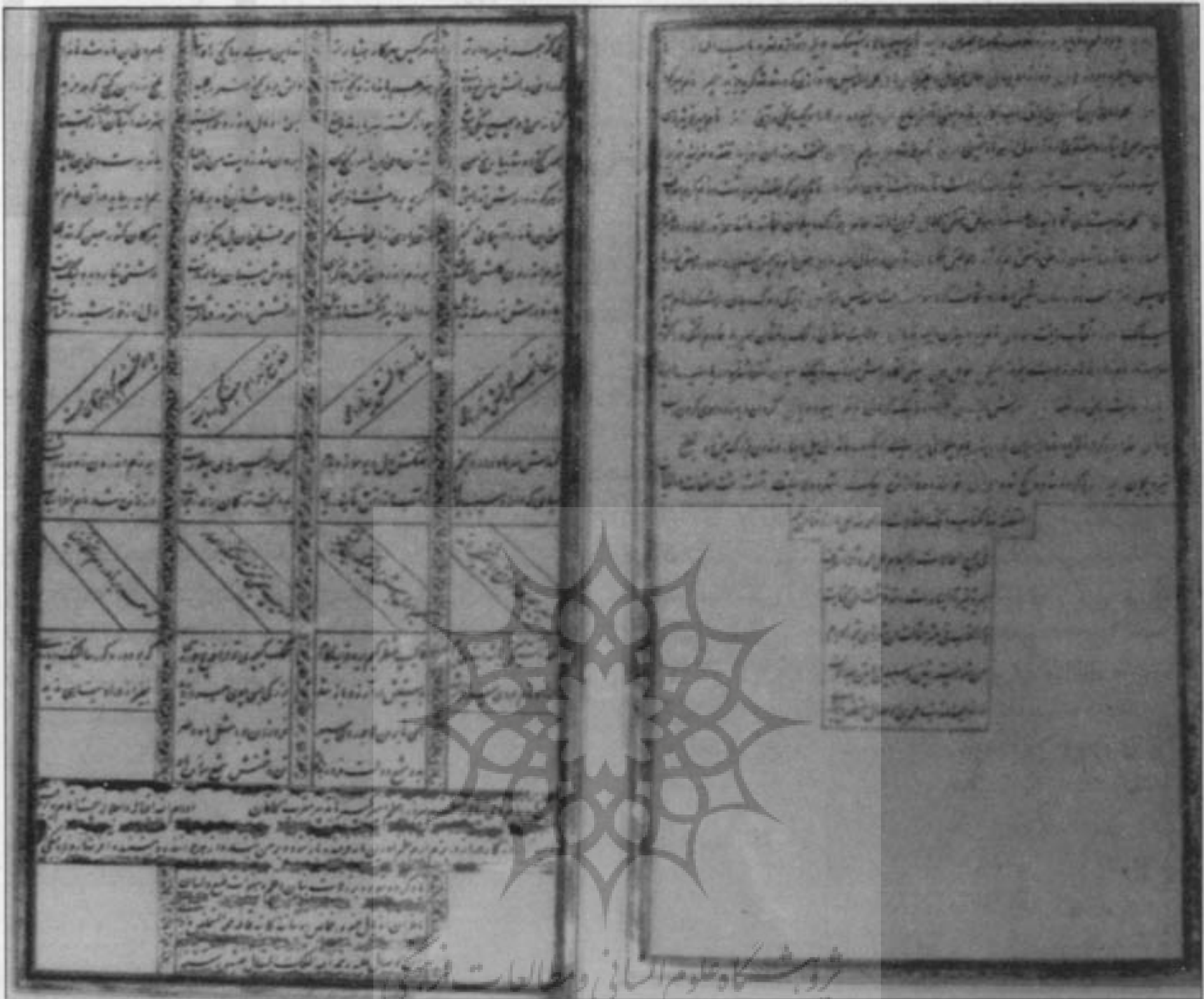
۴
سپهرستان

در صفحه ۳۵ مجلس اول آمده است: مجالس شاهنامه با به تخت نشستن ضحاک شروع می‌شود و با مجالس دیگر ادامه می‌یابد. در اینجا مجلس پنجاه و یکم از خوان ششم، که گذشتن اسفندیار از برف است را توضیح می‌دهیم:

اندازه این تصویر ۱۳۷ x ۱۵۵ میلی‌متر است. که اسفندیار را در محاصره برف نشان می‌دهد. آسمان خاکستری و کوه‌های آبی مایل به بنفش و زمین سبز تیره است و برف را نقطه‌های ریز و درشت سفید می‌نمایاند. در این

در پایان کتاب این جمله آمده است:
« این نامه به نام نامی سالار معظم سردار اعظم امیر کبیر با تدبیر مقرب الخاقان ادام الله اقباله و اجلاله سمت اتمام پذیرفت . . . کاتبه قائله محمد المتخلص به داوری ابن الوصال علیه رحمه الله الملك المتعالی فی شهرور سنه ۱۲۷۴ »

در پایان نیز اشعاری از میرزای وقار نوشته شده که در پایان آن نوشته شده: « کتبه العبدالحقیر یزدانی ابن الوصال غفرله ۱۲۹۲ ».



تنها به دستور شاه آماده نمی شد بلکه به سفارش افراد دیگری نیز این مهم انجام می گرفت.

(۶) توجه خوشنویسان در پرداختن به شاهنامه در دوران قاجار بیشتر شده و نسخه های زیادی تدوین گردیده است.

شاهنامه داوری در مقایسه با شاهنامه های هم عصر خود

- (۱) منحصر بودن مجالس آرایشی آن نسبت به سایر شاهنامه های هم عصر.
- (۲) ممتاز بودن خطوط شاهنامه داوری نسبت به شاهنامه های هم عصر.
- (۳) مجالس این شاهنامه علاوه بر جنبه تزئینی و آرایشی از جنبه تزئینی فراتر رفته و با توازن پیاده گردیده و جنبه الحاقی ندارد.
- (۴) معرف سبک استاد نقاش ماهر و برجسته ای که سبک آن در جهان مطرح بوده و مورد استفاده می باشد، در حالی که شاهنامه خاص دیگری همپای این شاهنامه - از همه لحاظ- در این دوره وجود نداشته است.

شاهنامه داوری در مقایسه با شاهنامه های پیش از آن

- (۱) در شاهنامه های قبل از این نسخه، تصاویر صرفاً در جهت کمک به تفهیم مطالب بیانی بوده و به جنبه تزئینی آن کمتر توجه می شده است.
- (۲) در شاهنامه های گذشته توجه به سیر خوشنویسی کمتر مدنظر بوده ولی از سالهای پایانی دوران تیموری توجه به خوشنویسی در شاهنامه بیشتر گردیده است.
- (۳) ارائه فهرست اعلام و پرداختن به بیان اصطلاحات در دوران قبل از تیموری به ندرت ولی بعد از آن مورد توجه قرار گرفته است.
- (۴) توجه به تزئینات و بخصوص پیاده نمودن مجالس بصورت کاملاً تزئینی بعد از دوره صفوی در شاهنامه ها بیشتر گردیده که نمونه شاهنامه داوری خود گواهی است بر این مدعا.
- (۵) در دوران قاجار، شاهنامه تقریباً جنبه مردمی پیدا کرده و دیگر شاهنامه

۵
سازمان اسناد و کتابخانه ملی